

АГРЕСИВНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ У РІЗНИХ ТЕОРІЯХ

У статті досліджується агресивність як детермінанта насильницьких злочинів у площинах різних теорій. Виявлено, що насилля прямо не пов'язано з патологічними рисами особистості, психічними захворюваннями або якими-небудь органічними ураженнями головного мозку. Найчастіше безпосередньою причиною насильницького злочину стає агресивність людини.

Ключові слова: насильницькі злочини, агресія, агресивність, спотанна агресивність, динаміка, інстинктивна поведінка, психопатія.

За статистичними даними МВС України, на сьогоднішній день продовжує збільшуватися питома вага насильницьких злочинів, у основі яких лежить агресивність. Враховуючи розповсюдженість проявів агресивної поведінки та значну соціальну небезпеку цього явища, проблема розкриття причин насильницьких злочинів набуває все більшого теоретичного і практичного значення для юридичної й пенітенціарної психології.

Агресивна поведінка завжди привертала до себе увагу науковців багатьох галузей. Свідченням цього є праці таких «класичних» дослідників агресії, як Р. Барон та Д. Ричардсон, К. Лоренц, Е. Фромм, Ф.С. Перлз, та вітчизняні розробки у цій галузі, зокрема дослідження І.Д. Спіріної, А.М. Дячук, Т.Р. Морозової та інші. Вагомий внесок у дослідження психології кримінальної агресивної поведінки та агресії засуджених належать практикам і теоретикам правоохоронної діяльності: А.Г. Амбрумовій, Ю.М. Антоняну, О.М. Бандурці, О.В. Беці, В.М. Волкову, В.О. Глушкову, В.В. Гульдону, А.Ф. Зелінському, М.В. Костицькому, В.С. Медведеву, В.Г. Самовічеву, О.П. Северову, В.М. Синьову, С.А. Тарарухіну, Г.Ф. Хохрякову, І.В. Шмарову.

Західними науковцями створено низку теорій агресивної поведінки, а саме: група інстинктивних теорій (Z. Freud, 1922; A. Adler, 1927; E. Lorenz, 1963), фрустраційна (L. Berkowitz, 1964, 1983) та біхевіоральні теорії (A. Bandura, 1983; P. Бэрон, Д. Ричардсон, 1997). Кожна з них свого часу займала позицію панівної, хоча жодна не позбавлена суттєвих вад. На нашу думку, серед низки зазначених теорій можна виділити два основних підходи до проблеми агресії: як до природної властивості (вчення про «танатос» З. Фрейда) і як до реакції на несприятливий зовнішній стимул (концепція «фрустрації – агресії» Д. Долара і Н. Міллера) [2, с. 32].

Однак проблема агресивної поведінки осіб, схильних до насильницьких дій, залишається недостатньо розробленою. Достатньо розгорнутого психологічного обґрунтування насильницьких злочинів на сьогодні не існує, тому ця обставина і визначила мету цієї статті, яка полягає в аналізі впливу агресивності на здійснення насильницьких злочинів.

Існує багато теорій, що пояснюють першопричину агресії. Так, теорія відомого психолога Хоббса виходить із твердження, що всі люди за своєю природою є егоїстичними, брутальними та жорстокими, тобто агресія закладена у підсвідомості як інстинкт і репрезентує «тваринну» сторону людської натури.

З. Фрейд загалом підтримував точку зору Хоббса, але пішов ще далі, розвинувши свою «теорію двох інстинктів». Вона полягає в тому, що в кожній людині існують так звані інстинкт життя та інстинкт смерті. Інстинкт життя забезпечує енергію для функціонування, росту і розвитку, у той час як інстинкт смерті працює на самознищення індивіда. Інстинкт смерті часто спрямовується назовні, проти навколишнього світу у формі агресії. Енергія інстинкту смерті постійно акумулюється в людині. Якщо вона не реалізується в маленьких дозах, то знаходить вираження в екстремальній формі. Одним із способів очищення від негативної енергії є катарсис, коли емоції виражаються через плач, слова, символічні дії і т.д.

Етолог К. Лоренс [8, с. 99] після довготривалого вивчення поведінки тварин розвинув теорію, що агресія – це успадкована спонтанна готовність боротися за існування або захоплювати і захищати власність.

Також існує теорія впливу на агресію генетичних факторів, яка була неодноразово доведена за допомогою експериментів з близнюками. Гени можуть впливати на поведінку через кодування, вироблення специфічних білків, які функціонують в мозку і нервовій системі і прямо впливають на поведінку людини.

Стосовно фізіологічних причин агресії, то тут головну роль відіграє лімбічна система. Мозкове захворювання лімбічної системи було характерним для людей, в яких проявлявся синдром дисконтролю, що характеризується безпричинною жорстокістю, патологічною схильністю до насильства.

Як у людей, так і у тварин особи чоловічої статі завжди виявляють більшу агресивність, ніж жіночої. Почасти це результат раннього впливу статевих гормонів на мозок. Особи жіночої статі, яким були введені чоловічі статеві гормони, поводитися більш агресивно, але все одно не так, як особи протилежної статі, яким нічого не вводили.

Через 20 років після З. Фрейда була висунута альтернативна гіпотеза щодо агресії. Агресія визначалася як набутий (а не інстинктивний) захисний механізм, спричинений зовнішніми факторами, а не внутрішніми. Так, наприклад, діти в країнах, що перебувають у стані війни, починають набагато раніше і яскравіше проявляти агресію, ніж їх ровесники, які живуть у мирний час. Взагалі агресія часто виникає як так званий «захисний механізм» проти впливів ворожого оточення.

Чим активніший спосіб життя веде людина, тим більшою мірою вона проявляє агресію. Внаслідок великої завантаженості різноманітними справами і нестачі часу для релаксації накопичується багато негативної енергії, яка, реагуючи на дію навіть незначного подразника, може проявлятися у негативній, аномальній формі.

Останнім часом великий вплив на психіку і поведінку дітей мають засоби масової інформації. Експериментально доведено, що діти, які часто дивляться передачі з елементами насильства, стають більш неврівноваженими й агресивними. Вони починають сприймати насильство як нормальне явище.

Не можна залишити поза увагою і вплив на появу агресивної поведінки людини алкоголю. Численні експерименти, а також статистика довели, що більшість злочинів скоює людина в стані алкогольного сп'яніння. У той час як алкоголь підвищує агресивність, легкі наркотики, зокрема маріхуана, її зменшують.

У будь-якому випадку, як наголошує Ф. Зімбардо, агресія є одним із захисних механізмів людини, за допомогою якого вона намагається якось скинути негативні емоції та пристосуватися до навколишніх умов. Але цей шлях не є найоптимальнішим, і тому, мабуть, слід знаходити інші шляхи виходу зі складних життєвих ситуацій [17, с. 63].

Згідно із згадуваною вище концепцією К. Лоренца [8, с. 100], агресивність вважається спадковим спонтанним потягом, причому його властивості схожі на властивості біологічних потреб – голоду і спраги. Різні досліді свідчать про те, що в розвитку агресивності є генетична основа. У результаті селекції рівень агресивності можна змінити. Крім селекції, існують інші чинники. Наприклад, соціальна ізоляція мишей супроводжується посиленням їхньої агресивності; у цих тварин виявлено збільшений обмін дофаміну й серотоніну.

Якщо у людини існує спадкове прагнення до агресії, то запобігти всім проявам агресії неможливо. Проте, хоча агресивність є успадкованою ознакою, зовсім не обов'язково, щоб вона виявилася у конкретній ситуації: це залежить як від досвіду, так і від внутрішнього мотиваційного стану. Тому рівень агресивності дорослих тварин можна значно змінити, якщо в ранньому віці застосувати різні впливи психологічного характеру. Так, наприклад, досить просто навчити одну мишу нападати на чужинця, тоді як інша може в такій ситуації залишатися цілком

спокійною, навіть якщо обидві миші з однієї лінії. Це наводить на думку, що й агресивність людини не є неминучою; дуже багато залежить від її виховання у дитинстві і впливу суспільства.

Генетичні дані свідчать про те, що наявність зайвої хромосоми у чоловіків (каріотиби ХХУ чи ХУУ) викликає певні відхилення у розвитку, зокрема, тенденцію до розумового відставання. Виявляється, що люди з такими аномальними каріотипами мають більшу схильність до правопорушень, ніж ті, що не мають [11, с. 114].

К.Д. Брез у своїй праці «Психологічні аспекти аналізу агресивних проявів особистості» [3, с. 27] вказує на те, що не можна однозначно вважати агресію та агресивність соціально небезпечними явищами. Проаналізуємо позитивні, негативні та амбівалентні сторони агресії у житті людини. Ще Е. Фромм [15, с. 37] поділяв агресію на доброякісну та злоякісну. В основі класифікацій видів агресії Е. Фромма лежить функціональний підхід за критерієм: необхідно (корисно) – не потрібно (шкідливо). На його думку, доброякісна агресія є біологічно адаптивною і являє собою реакцію на загрозу вітальним інтересам. Злоякісна агресія не є біологічно адаптивною, не пов'язана зі збереженням життя, не зв'язана з захистом вітальних інтересів. Злоякісна агресія дійсно розглядається як шкідлива, а її синонімом є «деструктивність та жорстокість» [15, с. 43].

Поняття емоційної агресії відображає той факт, що, здійснюючи агресивні вчинки, людина може діставати насолоду. Багато людей прагнуть заподіяти кому-небудь збиток, коли той перебуває в пригніченому настрої, і, досягаючи своєї мети, одержують задоволення, тому що рятуються у такий спосіб від депресії. Вони можуть при цьому навіть діставати насолоду і тим самим одержувати психологічну винагороду, заподіявши збиток своїм жертвам (доти, поки самі не починають страждати від негативних наслідків своєї поведінки) [4, с. 407].

Багато хто із соціальних психологів вважає, що більшість агресивних дій мотивовано не тільки бажанням нанести шкоду

жертві агресії. В основному, погоджуючись з тим, що агресори діють навмисно, раціонально, прихильники даного підходу стверджують, що нападники мають інші цілі, які можуть бути для них більш важливими, ніж бажання завдати шкоди своїм жертвам: бажання впливати на ситуацію, демонструвати владу над іншою особистістю. Зрозуміло, що іноді агресивна поведінка визначається одночасною дією різних факторів. Агресори можуть прагнути домогтися свого чи ствердити свою владу для того, щоб підвищити почуття власної цінності [1, с. 109].

Усі розглянуті вище погляди на роль і місце агресії у здійсненні насильницького злочину мають свої резони. Кожен з них виявляє той чи інший мотив, який стоїть за агресивною поведінкою. Деякі випадки агресії викликані прагненням примусити когось до чого-небудь, інші зумовлені потребою агресора ствердити свою владу і домінування. Атака агресора може бути вмотивована навіть бажанням продемонструвати, що він гідний поваги. Агресивна поведінка може бути вмотивована ще й іншими факторами, такими, наприклад, як бажання заволодіти грішми чи завоювати соціальне схвалення. Агресія може бути пов'язана з цілою низкою цілей.

Т.Р. Морозова у своїй праці «Причини, динаміка та способи реалізації агресії у засуджених» [9, с. 67] з'ясувала, що характерним для родин, з яких походять агресивно орієнтовані засуджені, є накопичення та розвиток із покоління в покоління негативних соціальних, психологічних, моральних і правових чинників. У структурі злочинів у засуджених, схильних до агресивної поведінки, та їхніх батьків переважають насильницькі, рецидивні злочини, для яких характерно:

- у більшості випадків кожний наступний злочин за складом важчий від попереднього;
- агресивні засуджені, як правило, мають в анамнезі черепно-мозкові травми, ознаки органічного ураження центральної нервової системи (ЦНС), затримки раннього розвитку та зловживання психоактивними речовинами;

– на відміну від загальноприйнятих поглядів, засуджені, схильні до агресивної поведінки, не займають у групах засуджених провідні позиції;

– засуджені жінки, схильні до агресивного типу реагування, більше ніж чоловіки орієнтовані на пошук причин особистих проблем і способів їхнього вирішення у зовнішньому середовищі.

Досліджуючи клінічну характеристику осіб з розладами особистості, які скоїли агресивні делікти, І.Д. Спіріна і А.М. Дячук виявили, що в клінічній картині таких хворих переважали дисгармонія емоційно-вольових якостей особистості, нестійкість настрою, підвищена збудливість та знижений поріг фрустраційної резистентності. В 44,3% випадків відмічалися депресивні стани, що переходили в апатію, яка тривала в деяких випадках до декількох днів. Це в свою чергу призводило до прогулів, звільнення з місця роботи, усамітнення, ініціації суїцидальних намірів. Суїцидальні спроби носили, як правило, демонстративний характер та супроводжувались нанесенням поверхневих самоушкоджень.

У клінічній картині кожного четвертого досліджуваного (26,8%) переважали гіпоманіакальні стани; в 6,2% випадків – ейфорійні. Здебільшого такі стани були пов'язані з уживанням алкоголю (нерідко з метою полегшення почуття тривоги або дратівливості) і в 57,7% випадках – посиленням дисфорії, а в 15,4% – гіпоманіакальний епізод розвивався до короткого переживання ейфорії, екзальтації. В ряді випадків психопати скоювали насильницькі дії через відчуття власної значущості, «правильності» власних дій, неприйняття критики. У деяких досліджуваних коливання настрою носили окреслений фазовий характер.

Майже в половини досліджуваних виявлялися диссомнії та персистуюча тривога (50,5% та 47,4% відповідно). Ці стани практично завжди (97,8%) провокували вживання цим контингентом психоактивних речовин (переважно алкоголю) з метою згладжування відчуття тривоги або щоб «добре спати». Вивчен-

ня систематичності вживання психоактивних речовин серед цієї категорії досліджуваних показало, що епізодичне вживання мало місце у 62,9% випадків, а систематичне – у 36,1%. У двох випадках відмічено амнестичні розлади, пов'язані із вживанням психоактивних речовин.

Серед розладів мислення найчастіше відмічалися негрубі порушення у вигляді фобій (32%), нав'язливих потягів (27,8%) та ідей (22,7%), надцінних ідей іпохондричного (13,4%) та іншого характеру (8,2%). Мислення більшості досліджуваних вирізнялося вираженням суб'єктивізмом, ознаками психічного інфантилізму.

Загалом дослідження поведінкових розладів у психопатів, що скоїли агресивні делікти, дозволило визначити у половині випадків (58,8%) афективно-експлозивну форму патохарактерологічних реакцій, що виражались екстрапунітивним реагуванням у вигляді опозиційно-зухвалої поведінки, афективного вибуху, агресивності, імпульсивності, конфліктності, слабкого емоційного контролю, мінливості настрою. Агресивна поведінка таких особистостей вирізняється брутальністю, непередбачуваністю, тяжкістю наслідків.

У кожному п'ятому випадку патохарактерологічні реакції мали істероїдну (21,6%) та нестійку форму (19,6%). Для перших особистостей, поряд з імпульсивністю, збудливістю, конфліктністю, здебільшого характерні егоцентризм, тенденція протиставляти себе, суїцидальний шантаж; для других – безвідповідальність, незрілість і наївність, погана адаптація [13, с. 67].

Таким чином, детермінантами агресивності, що спричиняють насильницькі злочини, є: соціальна ізоляція (тривала соціальна та емоційна депривації); соціальна несправедливість; беззаконня; безробіття; незадоволення різних потреб, насамперед базових; дармоїдський спосіб життя; демонстрація сили і влади; бажання помститися, заволодіти матеріальними цінностями; підвищена збудливість; акцентуації холеричного темпераменту; людиноненависть; приписування причин своїх невдач

іншим людям (екстернальний локус контролю); насилля, яке чинили стосовно агресивної людини як в дитинстві, так і в дорослому віці; вплив засобів масової інформації; вплив психотропних засобів; конфлікт поміж різними видами активності; біологічні чинники; генетичні чинники; умови виховання, насилля в сім'ї; розлади особистості; розлади пізнавальної сфери.

Індивідуально-психологічні особливості схильних до проявів агресивної насильницької поведінки характеризуються наявністю афективної симптоматики з експлозивним варіантом патохарактерологічних реакцій. Агресивність як риса характеру є причиною того, що людина вдається до насильницьких дій.

Агресивна дія також може використовуватись як засіб досягнення певної мети, забезпечення розв'язання конкретних задач, як соціально схвалюваних, так і соціально не схвалюваних.

Перспективи подальших досліджень полягають насамперед у розробці єдиної комплексної методики вивчення агресивної поведінки, яка дозволяла б визначити причини і динаміку спонтанної агресії та давала би змогу психологу своєчасно виявляти осіб, схильних до реагування за агресивним типом, виділити їх в окрему групу ризику й здійснювати стосовно них відповідні превентивні заходи.

---

1. Амбу́рова А.Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А.Г. Амбу́рова // Психологический журнал. – 1985. – № 6. – С. 107–115.

2. Бэ́рон Р. Агрессия: пер. с англ. / Р. Бэ́рон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.

3. Брез К.Д. Психологічні аспекти аналізу агресивних проявів особистості / К.Д. Брез. – СПб.: Питер, 2004. – 411 с.

4. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 510 с.

5. Дроздов О.Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: навчальний посібник / О.Ю. Дроздов, М.А. Скок. – Чернігів: ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка, 2000. – 165 с.

6. Дубинко Н.А. Влияние когнитивных процессов на проявление агрессивности в детском возрасте / Н.А. Дубинко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 53–57.
7. Крэйхи Б. Социальная психология агрессии: пер. с англ. / Б. Крэйхи. – СПб.: Питер, 2003. – 336 с.
8. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»): пер с нем. / К. Лоренц. – М.: Прогресс; Универс, 1994. – 272 с.
9. Морозова Т.Р. Причины, динаміка та способи реалізації агресії у засуджених / Т.Р. Морозова // Нац. акад. внутр. справ України МВС України. – К., 2001. – 21 с.
10. Перлз Ф.С. Эго, голод и агрессия: пер с англ. / Ф.С. Перлз. – М.: Смысл, 2000. – 358 с.
11. Порівняльна психологія: навч. посібник / О.Л. Туриніна, Л.З. Сердюк. – К.: МАУП, 2005. – 228 с.
12. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 5. – С. 3–18.
13. Спірна І.Д. Клінічна характеристика осіб з розладами особистості, які скоїли агресивні делікти / І.Д. Спірна, А.М. Дячук; Дніпропетровська державна медична академія. – Медицина. – № 7. – С. 109–121.
14. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии / Т.Г. Румянцева // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 81–87.
15. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1994. – 327 с.
16. Яра Е. Поняття некорисливої насильницької злочинності / Е. Яра // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 23–24.
17. Philip G. Zimbardo. Psychology and Life: Twelfth edition. – 1988. – 327 s.

Маркин И.В. Агрессивность как детерминанта насильственных преступлений в разных теориях.

Аннотация. В статье исследуется агрессивность как детерминанта насильственных преступлений в разных теориях. Определено, что насилие не связано напрямую с патологическими чертами личности, психическими заболеваниями или какими-либо органичес-

кими повреждениями головного мозга. Очень часто непосредственной причиной насильственного преступления является агрессивность человека.

Ключевые слова: насильственные преступления, агрессия, агрессивность, спонтанная агрессивность, динамика, инстинктивное поведение, психопатия.

Markin I.V. Aggressiveness: the reason for unmotivated violence in the field of different theories.

Aggressiveness as a determinant of the violent crimes from the point of view of different theories is investigated. It is clarified that violation is not directly connected with the pathological features of a personality, psychological diseases or any other organic injuries of the brain. The most frequent cause of a violent crime is human aggression.

Key words: violent crimes, aggression, aggressiveness, spontaneous aggressiveness, dynamics, instinct behaviour, psychopathy.

